

Aydın Mədətoğlu Qasımlı
filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

(əvvəli ötən sayımızda)

Bütün Yaxın Şərq ölkələrində azadlıq ideyasının carçısı olan mütəfəkkirin ictimai – siyasi və fəlsəfi dünyagörüşündə zaman keçdikcə ciddi dəyişikliklər baş vermiş, 1870 – ci illərdə o, artıq yetkin, kamil bir inqilabçı – demokrat kimi özünü təsdiq etdirmişdi.

Mirzə Fətəli Axundzadənin fəlsəfi irsində dinin tənqidi mərkəzi yerlərdən birini tutur. Filosof, elmi dinə qarşı qoymuş, onların bir araya sığışmadığını sübut etməyə çalışmış, dini tərəqqi yolunda ən böyük əngəl hesab etmişdi. Mütəfəkkir dövrünün bir çox Türk maarifçilərindən fərqli olaraq dinlə, dini dünyagörüş və fanatizmlə ardıcıl mübarizə aparmış və son olaraq bəyan etmişdi ki: “ Mən bütün dinlərə puç və əfsanə hesab edirəm! “. Sırf ateist mövqedən çıxış edən mütəfəkkir, dinin “ Axirət “ anlayışını və Ruhun ölməzliyi haqqındakı əhkamlarını rədd etmişdir.

İnsanların əmlak bərabərliyindən daha çox, hüquq bərabərliyindən bəhs edən filosof, qadınlar və kişilər arasında hüquq bə-

miş və göstərmişdi ki: “ Şəriətin nə haqqı var ki, qadın tayfasını “ Hicab ayəsi “ vasitəsilə daim həbsə atıb ömrü boyunca bədbəxt edir və yaşamaq nemətindən məhrum edir “ .

mədiyi heç bir böyük və kiçik məsələ olmamışdır. O, drama, hekayə və şeirdən başlamış fəlsəfə, din, etika, kritika, moral, dil, dövlət, məktəb, tədris və s. bu kimi müxtəlif məsələlərdən bəhs etmiş və hər məsələyə öz dövrünə görə konkret və

qazı və bütünlükdə İslam Şərqi, onun dünyagörüşünü, həyat tərzini, sənət meyarlarını kökündən dəyişmək, onu yenidən qurmaq, yenidən yaratmaq istəmiş, bütün bunları etmək üçün mənalı həyatını və bacarığını əsirgəməmişdir.

və mərkəz Peterburqa ötürüldüyü Qərargahın – mühüm rolu olmuşdur. Çünki dövrün imperialist dövlətlərinin, xüsusilə, Böyük Britaniya, Fransa və Rusiyanın Şərq və bütövlükdə Asiya uğrunda mübarizələrinin bütün gizli məlumatları

İnsanların əmlak bərabərliyindən daha çox, hüquq bərabərliyindən bəhs edən filosof, qadınlar və kişilər arasında hüquq bərabərliyinə də xüsusi önəm vermişdi. Mütəfəkkir qadının cəmiyyətdə yeri və rolu məsələsinə dönə-dönə qayıtmış, ictimai həyatın bütün sahələrində qadınlara kişilərlə bərabər hüquq verilməsi fikrini qətiyyətlə müdafiə etmiş, qadın azadlığını bütün cəmiyyətdə azadlığın təbii ölçüsü saymış və göstərmişdi ki: “ Şəriətin nə haqqı var ki, qadın tayfasını “ Hicab ayəsi “ vasitəsilə daim həbsə atıb ömrü boyunca bədbəxt edir və yaşamaq nemətindən məhrum edir ”

Materialist türk filosofu Mirzə Fətəli Fəlsəfi dünyagörüşü

Filosof, yaşadığı dövrdə savadsız mollaların şəriət qaydalarından öz mənafələrinə uyğun istifadə edib qızları və qadınları cəhalətə məhkum etmələrini tənqid etmiş, əsərlərində qadınların hüquqsuzluğunu təsvir edərək onların başına gətirilən amansız bəlaları ifşa etmiş, qadının cəmiyyətdə mühüm mövqə tutmasını təbliğ etmişdi. Əsərlərində qadın obrazlarına geniş yer verən mütəfəkkir, çoxarvadlılığı tənqid etmiş, onun nə kimi faciələrə gətirib çıxardığını təsvir etmiş, cəmiyyətdə baş verən bütün bəlalарın kökünü kişi ilə qadın arasında bərabərliyin olmamasında, qadınların hüquqsuzluğunda görmüş, qadınların üzləşdikləri cəhalətdən yaxa qurtarmağın yolunun məhz təhsildən keçdiyini irəli sürmüşdü.

Mirzə Fətəli Axundzadə maarifçiliyin də fəlsəfəsini yaratmış, onu sistemləşdirmiş, həm bədii, həm də fəlsəfi əsərlərində milli

aydın cavab verə bilmişdir. Axundov ictimai – siyasi məsələlərlə maraqlanmış, ictimai həyatın dəyişməsi üçün çarələr axtarmışdı ... O, Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafında qüvvətli dönüş yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrin – dən biri olan Əbdürrəhim Bəy Haqverdiyev “M.F.Axundzadə haqqında “adlı məqaləsində yazır: “ Epoletli, mükafatlar, medallarla bəzədilmiş mündirlər altında hissələri ilə yanan odlu bir ürək döyünürdü. Bu ürək sahibi, Azərbaycanın milli varlığı, milli ləyaqəti, milli şüurunun formalaşması, milli mədəniyyəti və maarifi uğrunda mübarizə aparan alovlu inqilabçı – demokrat, filosof, mütəfəkkir, yazıçı, dramaturq M.F.Axundzadənin ürəyi idi “ (Bax: Ə. Haqverdiyev, M.F. Axundzadə haqqında, “ Maarif və mədəniyyət “ jurnalı, N3, Bakı 1928).

Türk dünyasının XIX əsr-

Yaşadığı cəmiyyəti kökündən dəyişdirmək kimi milli ideya inqilabına başlayan mütəfəkkirin həyatında və dünya – görüşünün formalaşmasında heç şübhəsiz ki çalışdığı yerin – Rusiya İmperiyasının Qafqaz və Şərq siyasətinin həyata keçirildiyi, siyasi və diplomatik məlumatların toplandığı və mərkəz Peterburqa ötürüldüyü Qərargahın – mühüm rolu olmuşdur. Çünki dövrün imperialist dövlətlərinin, xüsusilə, Böyük Britaniya, Fransa və Rusiyanın Şərq və bütövlükdə Asiya uğrunda mübarizələrinin bütün gizli məlumatları haqqında bu qərargah məlumatlandırılırdı. Bu hadisələrin içində olması, İslam Şərqi və bütövlükdə Asiyanın bu imperialist dövlətlər tərəfindən necə parçalanaraq bölüşdürüldüyünü, Şərqi Qərbbə yem olduğunu gören, bu fəlakətin faciəsini yaşayan Mirzə Fətəli bütün bu proseslərə cəsarətlə öz müdrük münasibətini bildirmişdi...

rəbərlərinə də xüsusi önəm vermişdi. Mütəfəkkir qadının cəmiyyətdə yeri və rolu məsələsinə dönə-dönə qayıtmış, ictimai həyatın bütün sahələrində qadınlara kişilərlə bərabər hüquq verilməsi fikrini qətiyyətlə müdafiə etmiş, qadın azadlığını bütün cəmiyyətdə azadlığın təbii ölçüsü say-

dövlətçilik prinsiplərini irəli sürmüş, dövlətçilik məfkurəsini tam şəkildə formalaşdırmışdır.

Axundzadə tədqiqatçılardan XX əsrin görkəmli Azərbaycan filosofu Heydər Hüseynov “ M. F. Axundovun fəlsəfi görüşləri “ adlı məqaləsində yazır: “ Bu böyük şəxsiyyətin bəhs et-

dəki ictimai -siyasi, ədəbi-tənqidi fikrinin banisi, filosof Mirzə Fətəli Axundzadə həm də Türk dünyasının milli ideologiyasının banilərindən biridir. O, həm də Türk dünyasının ilk yaradıcı şəxsiyyətlərindən biri olmuş, yaşadığı mühiti, cəmiyyəti, ölkəni, bu ölkənin daxil olduğu bölgəni, Qaf-

Yaşadığı cəmiyyəti kökündən dəyişdirmək kimi milli ideya inqilabına başlayan mütəfəkkirin həyatında və dünya – görüşünün formalaşmasında heç şübhəsiz ki çalışdığı yerin – Rusiya İmperiyasının Qafqaz və Şərq siyasətinin həyata keçirildiyi, siyasi və diplomatik məlumatların toplandığı

haqqında bu qərargah məlumatlandırılırdı. Bu hadisələrin içində olması, İslam Şərqi və bütövlükdə Asiyanın bu imperialist dövlətlər tərəfindən necə parçalanaraq bölüşdürüldüyünü, Şərqi Qərbbə yem olduğunu gören, bu fəlakətin faciəsini yaşayan Mirzə Fətəli bütün bu proseslərə cəsarətlə öz müdrük münasibətini bildirmişdi.

Bütün Türk dünyasında mübariz materializmin əsasını qoyan Mirzə Fətəli Axundzadə yazmışdır: “ Dünyada insan üçün ən böyük ləyaqət özündən sonra yaxşı ad qoyub getməkdir ki, bu da yalnız yaxşı əməllər sayəsində ola bilər “. Bununla mütəfəkkir sanki Özünü nəzərdə tutmuşdur.